

Музиченко А. С.

*доктор економічних наук, професор,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

Голуб Т. І.

*здобувач
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

Muzychenko A. S.

*Doctor of Economic Sciences, Professor
Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University*

Golub T. I.

*Post-graduate Student
Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University*

СУЧАСНИЙ СТАН ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

ANALYSIS OF STATE SUPPORT OF UKRAINE AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT

Анотація. У роботі досліджено сучасний стан та ефективність державної підтримки аграрного сектора економіки України. Обґрунтовано основні напрями державного регулювання сільськогосподарського виробництва та основних інструментів їх реалізації. Досліджено наукові думки різних авторів про природу державного регулювання сільського господарства. Підкреслено пріоритетні напрями механізму державного регулювання аграрного сектора.

Ключові слова: аграрний сектор, державна підтримка, державне регулювання, «жовта скринька», «зелена скринька», державне фінансування сільського господарства.

Вступ та постановка проблеми. В економічній літературі поняття «державна підтримка» трактують далеко не однозначно. Найчастіше дане поняття ототожнюють із системою державного регулювання, державним економічним регулюванням, системою фінансової або бюджетної підтримки, державною допомогою АПК та ін.

Однак система державного регулювання – поняття більш широке і містить у собі різні способи впливу на розвиток як агропромислового виробництва, так і суспільства в цілому. Крім державної підтримки, державне регулювання поєднує й такі складові, як адміністративний вплив, правовий вплив, міри обмежувального характеру [1, с. 84].

Таким чином, державна підтримка аграрного сектора економіки, будучи невід'ємною частиною державного регулювання, являє собою сукупність різних інструментів і форм економічного впливу на розвиток сільського господарства з метою формування стабільності й конкурентоздатності всіх категорій господарств, створення можливостей для насичення ринку якісним продовольством, розвитку сільських територій і досягнення продовольчої безпеки країни. На сьогоднішній день Україна перебуває на етапі подолання наслідків соціально-економічної кризи, яка охопила усі країни світу та ускладнила умови функціонування усіх секторів економіки. Подальший розвиток економіки країни об'єктивно потребує ефективного механізму державної підтримки, особлива роль в якому відводиться аграрному сектору, тому що саме ця галузь повинна стати флагманом у розвитку через достатню сировинну базу та пристосованість до даного виду виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато відомих іноземних та вітчизняних науковців присвячують власні праці дослідженню питання державної підтримки аграрного сектору та його покращанню. Серед закордонних дослідників слід окремо виділити Е. Вайнінга, Д. Веймера, Д. Кейнса, Ф. Кене, К. Маркса, А. Маршала, Д. Рикардо, П. Самуельсона, А. Сміта, М. Фрідмана, П. Хейне, Ф. Хайєка, Й. Шумпетера, а також інших відомих економістів. На думку багатьох вітчизняних учених, серед яких В.Я. Амбросов, Л.І. Михайлова, О.В. Ульянов, А.М. Стельмашук, П.Т. Саблук, В.М. Трегобчук, П.І. Гайдуцький, Б.Й. Пасхавер та ін., незважаючи на тривалий період реформ в аграрному секторі економіки України, застосовані інструменти державної підтримки розвитку аграрного сектора виявилися неефективними, причому як внутрішні, у вигляді різноманітних способів державного регулювання, так і зовнішні, які використовувалися в межах торговельно-економічних відносин із зарубіжними країнами.

Необхідність державної підтримки сільського господарства обумовлена низкою обставин, серед яких не тільки більша залежність цієї галузі від погодних умов, що в значній мірі впливають на величину і якість урожаю, а, отже, і результативність усього аграрного виробництва, але й уповільнений в порівнянні з іншими галузями економіки оборот грошей. Як правило, у сільському господарстві виробничий цикл триває не менше року, у той час як у торгівлі й у банківському середовищі – лічені дні. Усе це диктує нагальну потребу надання більш істотної допомоги сільському господарству з боку держави [2]. Сучас-

ний вплив держави на сільське господарство характеризується недосконалістю, необґрунтованістю та хронічною недостатністю фінансування галузі, що потребує перегляду форм і методів державної підтримки АПК.

Метою даної роботи є аналіз державної підтримки аграрного сектора економіки України і обґрунтування напрямів удосконалення та оптимізації механізмів державного фінансування АПК України.

Результати дослідження. На сьогодні існує необхідність не стільки одержання державної підтримки, скільки ефективного її використання. Організаційно-економічний механізм державної підтримки агропромислового виробництва повинен формуватися на підставі наступних принципів:

- достатність, гласність і контроль виділених бюджетних засобів і строге планування бюджетного фінансування;
- своєчасність надання підтримки й сприяння в рішенні невідкладних проблем агропромислового комплексу;
- доступність, гнучкість і прозорість державної підтримки для різних видів господарств;
- облік регіональних особливостей при фінансуванні бюджетних програм і формуванні єдиного ринкового простору [3, с. 24].

Стосовно сільського господарства, як показує аналіз дослідженої літератури, використовуються наступні механізми державної підтримки:

- податкова політика, що здійснюється шляхом призначення диференціальної ставки податків, введення податкових пільг, звільнення від податків тощо;
- грошово-кредитна політика, за допомогою якої уряд впливає на грошовий обіг;
- бюджетна політика – розподіл коштів бюджету за різними напрямками, виділяючи пріоритетним на даний момент галузям великі асигнування. Держава здійснює субсидування відсоткових ставок за кредитами для агропромислових підприємств, формування регіональних і державних продовольчих фондів, лізинг та ін.;
- цінова політика в цілому здійснюється шляхом регулювання цін, установлення граничних цін на деякі суспільно значимі товари й послуги, граничних рівнів рентабельності для підприємств-монополістів і критеріїв, що визначають величину цін. У сільському господарстві застосовують механізм гарантованих цін, що встановлюються органами влади на рівні, що забезпечує господарствам мінімальну рентабельність виробництва й одержання доходів, достатніх для розширеного відтворення, граничних цін, якщо ціни на внутрішньому ринку істотно вище імпортних, а збут вітчизняного продовольства ускладнений, моніторингу паритету цін і поліпшення їхнього співвідношення, закупівельних і товарних інтервенцій, диференціації транспортних тарифів на перевезення сільськогосподарської продукції й продовольства;
- планування, якому належить особливе місце в системі підтримки аграрного сектора. Інструментами при цьому є прогнози, цільові програми, перспективні й поточні плани, що мають рекомендаційний характер. Воно включає прогнозування, розробку програм і планів різного призначення, що дає змогу передбачити позитивні наслідки прийнятих рішень;
- дотації з бюджету – це асигнування з державного бюджету, що виділяються підприємствам за продану продукцію для покриття збитків, у тому числі планових, наприклад дотації до цін на продукти харчування для зниження витрат споживачів;
- підтримка сфер освіти, охорони здоров'я, охорона навколишнього середовища, соціальна політика – підтримка наукових досліджень по тематиці, що представляє

інтерес для агробізнесу, сприяння розвитку соціальної сфери села (регулювання умов праці, трудових відносин, оплати праці, заходів пенсійного забезпечення, допомога інвалідам, дітям, страхування життя й здоров'я селян), заходів щодо захисту природи;

- державне замовлення, коли держава виступає найбільшим прямим замовником продукції;
- механізм обмежень і заборон певних видів економічної діяльності, державне ліцензування та реєстрація;
- зовнішньоекономічна політика, що припускає законодавче встановлення ставок мит, обмінних курсів валют, використання іноземних позик, інвестицій, валютних обмежень. Це, наприклад, установлення квот, мит на імпорт або експорт сільськогосподарської продукції та продовольства з метою захисту вітчизняних товаровиробників і продовольчого ринку [4, с. 126–142; 5, с. 258–265; 6].

Звідси досить важливою є оптимальна взаємодія між механізмом державного і ринкового регулювання, але вона повинна залежати від співвідношення попиту та пропозиції на агропродовольчому ринку, враховуючи інтереси як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції.

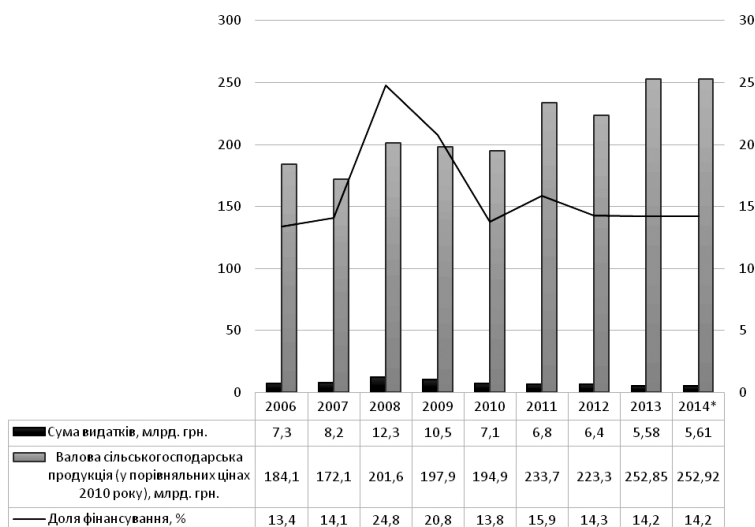
Аналіз еволюції теоретичних концепцій державної підтримки економіки свідчить, що в умовах ринкового господарювання вона є суб'єктивно необхідною: сільське господарство через наявність притаманних йому особливостей не може отримати від реалізації виробленої продукції дохід, який міг би повністю перекрити витрати виробництва, забезпечити розширене відтворення виробництва та соціальний розвиток села.

Однак сільське господарство на сьогоднішній день не є самостійною галуззю економіки та не здатне до розвитку на принципах самофінансування та самоокупності. Насамперед сільське господарство залежить від природно-кліматичних умов, має сезонний циклічний характер виробництва та є набагато відсталою в технічному забезпеченні галуззю, ніж промисловість. Усі зазначені особливості свідчать про необхідність визначення ролі держави та ступеня її участі в регулюванні аграрного сектора та розробці заходів державної підтримки, що сприяють стабілізації та розвитку даного сектору економіки [7, с. 78–86].

Концептуально погляди стосовно ролі держави в ринковій економіці змінювалися в діапазоні від розгляду її як суб'єкта з мінімально необхідним переліком функцій до тверджень про існування держави як органа, який організує, регулює та формує модель аграрної економіки ринкового типу. В сучасних умовах розвинутої країни досить успішно використовують різні концепції: і ті, де державі належить посиленна роль, і ті, де роль держави обмежена.

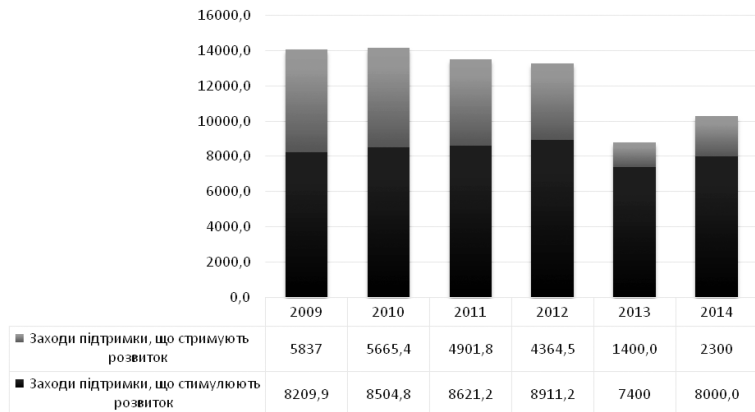
Як свідчить практика розвинутих країн світу, активна політика аграрного державного протекціонізму має вигляд пріоритетного стратегічного напрямку розвитку та сприяє росту виробництва та забезпечення країни власним продовольством, що є запорукою продовольчої безпеки держави та нації [8, с. 215–224].

Державна підтримка аграрного сектора в країнах із транзитивною економікою і в Україні зокрема характеризується недосконалістю та недостатністю фінансування галузі. У цих умовах особливої уваги потребує дослідження бюджетного фінансування аграрного сектора як одного з напрямів державного регулювання. Необхідність державного регулювання аграрного сектора більшість науковців пов'язують передусім із диспаритетом цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, а також з істотним впливом природно-кліматичних умов на ефективність сільськогосподарського виробництва.

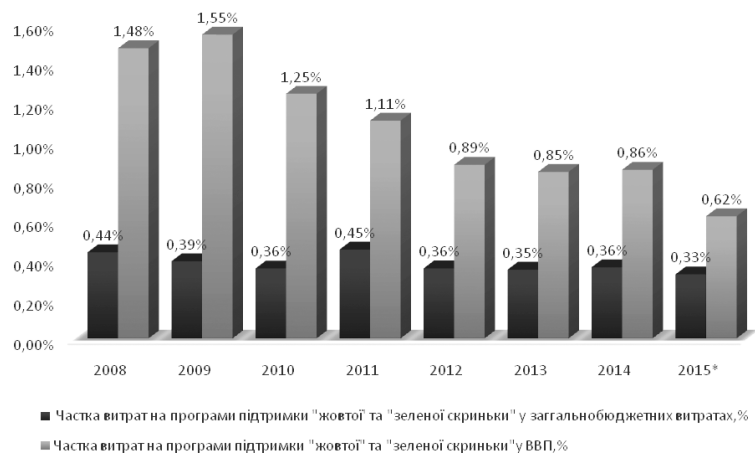
Рис. 1. Доля фінансування вкладень із державного бюджету на розвиток агропромислового сектору

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь.
Джерело: сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України та Держкомстат України

Рис. 2. Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій (млрд. грн.)

Джерело: звіт Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, власні дослідження

Рис. 3. Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій (% сукупних бюджетних витрат та % ВВП)

* Прогнозні дані
Джерело: звіт Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, власні дослідження

У країнах ЄС державну підтримку сільського господарства здійснюють шляхом надання аграріям дешевих кредитів, підтримання твердих цін, виконання безпосередніх виплат тощо. В Європі під державне регулювання підпадає 90% цін на сільськогосподарську продукцію у вигляді субсидій для підтримки аграріїв через високі ціни на засоби виробництва [9].

Процес фінансування сільського господарства України з коштів державного бюджету впродовж багатьох років характеризується неефективністю та недосконалістю розподілу. Для цього варто порівняти видатки держбюджету України за 2006–2014 рр., спрямовані на розвиток АПК (рис. 1).

Як свідчать наведені в таблиці дані, обсяг державної підтримки сільськогосподарського виробництва постійно зменшується. За період 2006–2014 рр. номінальний показник державного фінансування агропромислової галузі скоротився на 23,3%, а вартість валової продукції в порівняльних цінах 2010 р. зросла на 37,4%. Доля ж фінансування залишається мізерною – у середньому 16,2%. Для порівняння, у США рівень державної підтримки сільського господарства становить 40% від вартості виробленої сільськогосподарської продукції, у країнах ЄС – 35%, в Японії та Франції – 60%.

Державний бюджет України на 2013 р. у порівнянні з останніми п'ятьма роками найбільше стримує розвиток аграрних ринків. Проте вже в 2014 р. збільшили фінансування на 1%.

Заплановані сукупні державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій на 2014 р. становлять 5,6 млрд. грн., що на 2% менше, ніж торік.

Сукупний обсяг витрат, що стримують розвиток, становить близько 3,6 млрд. грн. (приблизно на 79% більше, ніж у 2011 р.) та перевищує встановлений на рівні 3 млрд. грн. сукупний вимір підтримки (СВП). Але, як показує досвід, планові бюджетні витрати завжди перевищували СВП, у той час як фактичні витрати завжди відповідали встановленим обмеженням (рис. 2).

У 2014 р. виділяють три найбільші категорії заходів підтримки, що стримують розвиток: заходи фінансової підтримки сільського господарства (наприклад, державні субсидії тваринництву та рослинництву, 48%), підтримки садівництва, виноробства та виноградарства (30%) та Аграрного фонду (22%).

Серед заходів, що стимулюють розвиток, адміністративні витрати отримали найбільшу частку (43%), а заходи на проведення земельної реформи та на освіту посіли наступні два місця (13% та 12%). Занепокоєння викликає те, що державні витрати на аграрну освіту зменшилися на 74%, або на 2,1 млрд. грн.

Частка витрат на наукові дослідження та розробки сягнула 11%, що на 7% більше, ніж у 2014 р. Незважаючи на 9%-е зменшення витрат на ведення лісового господарства, їхня частка залишається значною та зросла ще на 1,5% – до 12% у 2014 р. Витрати на контроль безпеки та якості продукції, а також санітарні та фітосані-

тарні заходи залишилися на рівні, відповідно, 2% та 1,5%. Інші заходи, що стимулюють розвиток, становили до 0,5% та менше (рис. 3).

Згідно з прийнятим Законом України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» [10], на пряму підтримку сільського господарства в 2014 р. було витрачено лише 0,36% загального обсягу бюджету, що є одним із найнижчих показників за останні роки. Для порівняння, в докризових 2008–2009 рр. на пряму підтримку аграріїв витрачали, відповідно, 0,44% і 0,39% загального бюджету. Експерти зазначають, що серед заходів прямої державної підтримки аграрного сектора можна виокремити три ключові: фінансова підтримка заходів (яких саме, не вказано) в агропромисловому комплексі – 0,83 млрд. грн.; державна підтримка розвитку хмелярства, закладки молодих садів, виноградників та ягідників і догляд за ними – 1,08 млрд. грн.; державна підтримка галузі тваринництва – 0,73 млрд. грн. Окрім того, на розвиток сільських територій спрямовано 0,23 млрд. грн. (3% загального обсягу аграрного бюджету); на забезпечення аграрного сектора висококваліфікованими кадрами і новітніми розробками – 0,8 млрд. грн. (10%).

Державна фінансова політика у сфері АПК України в умовах обмеженості ресурсами повинна орієнтуватися на побудову самодостатнього фінансово незалежного аграрного сектора економіки. Бюджетне фінансування варто зосередити на заходах «зеленої скриньки», насамперед на заходах з охорони навколишнього природного серед-

овища та створенні державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки (на поворотній основі). Необхідно відходити від практики виплат бюджетних допомог потерпілим від стихійних лих господарствам, а розвивати та удосконалювати страхові відносини в АПК.

Вирішальними причинами не результативного використання коштів державного бюджету, котрі виділяються на сприяння АПК, є недосконалість механізмів отримання і розподілу бюджетних коштів та порушення бюджетної дисципліни при їх застосуванні. Щорічна зміна організованості та механізмів виділення коштів із державного бюджету, їх громіздкість, припізніле затвердження та внесення до них неодноразових змін протягом періоду спричиняє несвоєчасне отримання коштів державної фінансової підтримки та неефективне їх використання і повернення [1].

Висновки. Отже, в ході дослідження виявлено, що для результативного розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні та підвищення його конкурентоздатності насамперед варто упорядкувати хід державного фінансування сільського господарства, забезпечити його значне збільшення та ефективність застосування, що відповідає як правилам ринкової економіки, так і підходам до державного стимулювання сільськогосподарського виробництва в інших країнах.

Завданням подальших наукових досліджень є визначення напрямів удосконалення державної підтримки аграрного сектора економіки України.

Список використаних джерел:

1. Аграрний протекционизм: научные основы и механизмы осуществления в условиях рыночных отношений // Науч. тр. ВИАПИ им. А.А. Никонова. – М.: ВИАПИ, ЭРД, 2007. – Вып. 17. – 472 с.
2. Аграрная политика / А.П. Зинченко, В.И. Назаренко, В.В. Шайкин [и др.]; под ред. А.П. Зинченко. – М.: Колосс, 2004. – 304 с.
3. Державні програми підтримки аграрного сектора: Проект «Реформа у галузі сільського господарства, вдосконалення нормативно-правової бази». – К.: USAID, 2007. – 44 с.
4. Дмитриченко Л.И. Государственное регулирование экономики: методология и теория / Л.И. Дмитриченко. – Донецк: УкрНТЭК, 2001. – 330 с.
5. Господарський механізм агропромислового комплексу кризового періоду / Відп. ред. редкол. Б.Й. Пасхавер. – К.: НАН України; Інститут економіки, 2011. – 350 с.
6. Гайдучький А. Інвестиційні аспекти вступу до СОТ для аграрних секторів країн Центральної і Східної Європи / А. Гайдучький // Економіка України. – 2009. – № 7. – С. 83–89.
7. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання / М.А. Латинін. – Х.: Магістр, 2006. – 320 с.
8. Гайдучький П.І. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдучький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко [та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
9. Зимин С. Аграрная политика ЕС и ее влияние на международную торговлю / С. Зимин // АПК: экономика, управление. – 2006. – № 2. – С. 9–16.
10. Закон України «Про державний бюджет України на 2014 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>.

Аннотация. В работе исследовано современное состояние и эффективность государственной поддержки аграрного сектора экономики Украины. Обоснованы основные направления государственного регулирования сельскохозяйственного производства и основные инструменты их реализации. Исследованы научные мнения разных авторов о природе государственного регулирования сельского хозяйства. Выделены приоритетные направления механизма государственного регулирования аграрного сектора.

Ключевые слова: аграрный сектор, государственная поддержка, государственное регулирование, «жёлтый ящик», «зелёный ящик», государственное финансирование сельского хозяйства.

Summary. This article analyzes the current situation and the necessity of state support of the financial infrastructure of the agricultural sector of Ukraine. The possibilities of forming an independent basis refinancing agriculture. Grounded priorities for state support of agriculture of the country.

Key words: agrarian sector, state support, state regulation, «yellow box», «green box», state funding of agriculture.